Mario Gavranović – Daniela Heilmann – Aleksandar Kapuran – Marek Verčík (Eds.): Spheres of Interaction. Contacts and Relationships between the Balkans and Adjacent Regions in the Late Bronze/Iron Age (13th–5th Centuries BCE). Proceedings of the Conference held at the Institute of Archaeology, Belgrade 15–17 September, 2017. Perspectives on Balkan Archaeology. Volume 1. Verlag Marie Leidorf GmbH, Rahden/Westf. Leidorf 2020. 316 strán. ISBN 978-3-86757-110-4, ISSN 2700-1253.

Do rúk sa nám dostala publikácia z novej série s titulom „Perspectives on Balkan Archaeology (PeBA)“. Uvedenú edíciu v predslove (s. 7, 8) bližšie predstavujú jej editori, renomovaní špecialisti na pravekú a klasickú archeológiu, Carola Metzner-Nebelsicková, Peter Pavúk a Barbara Horejšová. Prvý zväzok „pohľadov na balkánsku archeológiu“ obsahuje príspevky účastníkov v poradí druhej konferencie s názvom zhodným so sériou a na tému „Sféry interakcie. Kontakty a vzťahy medzi balkánskymi a susediacimi regiónmi v mladšej dobe bronzovej až dobe železnej“. Uskutočnila sa na Archeologickom ústave v Belehrade (Srbsko) v septembri 2017. Recenzovanú publikáciu zostavila štvorica európskych bádateľov – Mario Gavranović, Daniela Heilmannová, Aleksandar Kapuran a Marek Verčík, ktorým sú širšie balkánsko-európske spojitosti v pravekej archeológii veľmi dobre známe.

V prológu (s. 9) čitateľov pozdravil Rastko Vasić – žijúca legenda balkánskej archeológie. Úvod s dodatkom „ľudia, kultúry, vzájomné pôsobenie“ (Mario Gavranović, Daniela Heilmannová, Marek Verčík; s. 11–20) oboznamuje nielen s nosnými okruhmi, ktorým sa príspevky z vyššie spomenutej konferencie o „sférach interakcií“ venujú, ale aj s ich chronologickým rámcom, ktorým je na analyzovaných teritóriách začiatok doby bronzovej až záver doby železnej (r. 2000–500 pred n. l.). Možno podotknúť, že sledovaný priestor je geograficky vcelku rozsiahly a patrí doň aj Karpatská kotlina. Samotný úvod trojice z editorov tohto zväzku je zároveň prehľadom obsahu predloženej publikácie a prináša dôležité poznámky k aktuálnym problémom bádania o dobe bronzovej a železnej na Balkáne. Aj preto si v nasledujúcich riadkoch nekladím za cieľ s jednotlivými bádateľmi polemizovať, ale skôr novú zahraničnú edíciu a jej prvý zväzok uviesť do povedomia slovenským archeológom. Obsahuje 14 recenzovaných príspevkov, ktoré predložili 19 bádatelia. Všetky články

sú zverejnené v anglickom jazyku a na začiatku každého je trojjazyčný súhrn.

Maja Goriová a Tobias Krapf priblížili „Výzvy a možnosť použitia sieťovej analýzy vo výskume interakcií na juhozápadnom Balkáne v strednej a mladšej dobe bronzovej“ (s. 21–35). Východiskom k diskusii o vhodnosti aplikovania sieťovej analýzy (angl. *Network Analysis*) na archeologický materiál z vybranej oblasti Balkánu je podľa autorov uspokojivo preskúmaná sídlisková lokalita Sovjan na juhovýchode Albánska, na ktorej sa okrem iného doložilo kontinuálne osídlenie od začiatku doby bronzovej až po včasnú dobu železnú. Keramický materiál a doklady medziregionálnych vplyvov z tohto sídliska spoločne s ďalšími súvekými nálezmi z jazernatého regiónu medzi súčasným Albánskom, Gréckom a Severným Macedónskom umožnili analyzovať konektivitu pravekých komunit, a to v odlišných priestorových (mikroregionálnych – makroregionálnych) a časových úrovniach. Z príspevku je napr. evidentné, že sieť kontaktov lokality Sovjan zo staršej doby bronzovej je odlišná od siete kontaktov, ktorú dokumentuje materiál zo strednej, no najmä z mladšej doby bronzovej.

„Podobnosti a odlišnosti v materiálnej kultúre skupiny Belegiš II-Gáva na juhu Panónskej panvy a v povodí rieky Morava“ (s. 37–52) sa podujali osvetliť Aleksandar Kapuran a Aleksandar Bulatović. Treba uznať, že proces i jednotlivé fázy kultúrneho ovplyvňovania sa komunit s charakteristickou „žliabkovanou keramikou“ z juhu Karpatskej kotliny a zo stredného Balkánu sú podstatne zreteľnejšie vďaka terénnym výskumom z posledných dvoch desaťročí, a zvlášť v povodiach riek Veľká a Južná Morava. K lepšiemu poznaniu chronologického postavenia viacerých dlhšie osídlených sídlisk/hradišiek v povodí Moravy prispeli najmä nové absolútne dáta, čím sa zároveň korigoval pohľad na všeobecne akceptovaný systém chronológie mladšieho praveku na strednom Balkáne. Autori vo svetle nových nálezov charakterizujú kultúrny komplex Belegiš II-Gáva, ale aj diskutujú argumenty, ktoré sú buď za, alebo proti klasickej hypotéze o migrantoch z egejskej oblasti v pracovnom priestore.

Mario Gavranović a Daria Ložnjak-Dizdarević v zdramatizovanom názve článku „Spáliť, alebo nespáliť: inhumácia verzus kremácia na konci doby bronzovej v oblasti medzi juhovýchodnou okrajovou zónou civilizácie popolnicových polí s dominanciou kremácie v pohrebnom ríte, ako aj na oblasti západného Balkánu s kontinuálne používanou inhumáciou. Výber pohrebného rítu, samozrejme, na dotknutom území Balkánu podmieňovalo viacero faktorov či osobitých priority. Vzájomný dopad odlišných pohrebných rítov na susediace spoločenstvá – t. j. komunity na západnom Balkáne praktizujúce inhumáciu a populácie z juhu Karpatskej kotliny preferujúce kremáciu, sa zvlášť prejavil v 9.–8. stor. pred n. l. výskytom veľkých birituálnych pohrebísk v hraničnej zóne pozdĺž Sávy. V tomto kontexte sa autori zmieňujú aj o prvých mohylových hrobách, ktoré sa objavili v závere sledovaného obdobia na vybraných pohrebiskách.

„Stredná Dalmácia v mladšej dobe bronzovej až včasnej dobe železnej vo sfére interakcie medzi Karpatskou kotlinou, Apeninským polostrovom a Egeidou“ (s. 75–93) bola predmetom záujmu Sabiny Pabstovej. Hoci stav výskumu

tejto oblasti na východe Jadranu neumožňuje komplexné bádanie, vybrané nálezy indikujú pozoruhodné nadregionálne spojitosti. Napríklad v mladšej dobe bronzovej na danom území aj severozápadnom Balkáne autorka pozoruje zjavné vplyvy z Karpatskej kotliny, čo dokumentuje istými typmi bronzových zbraní a ozdôb. Pravda, viaceré z kovových predmetov s vnútrokarpatským pôvodom sa rozšírili aj v iných regiónoch Balkánu, Itálie a Grécka. Miesta sledovaných nálezov zároveň poukazujú na trasy kontaktov (resp. migrácie súvekeho obyvateľstva), ktoré v niektorých prípadoch neboli iba jednosmerné. Na prelome doby bronzovej a železnej, t. j. 11./10. stor. pred n. l., sa analyzované komunikačné spojenia sčasti zmenili, prípadne nadobudli odlišný charakter (napr. so severozápadom Grécka a strednou Itáliou).

Katalin Jankovitsová sa upriamila na „Kontakty medzi Zadunajskom, Balkánom, severnou Itáliou a Gréckom v mladšej dobe bronzovej odzrkadlené v ochrannnej zbroji“ (s. 95–113). Nástup účinnej obrannej výzbroje z bronzu, ku ktorej patrili pancier, prilba, náholenice a štít, je vo viacerých regiónoch Európy všeobecne spojený s používaním útočných zbraní, zvlášť dlhých bronzových mečov. Autorka postupne v širších teritoriálnych súvislostiach sleduje distribúciu bronzových plechových náholeníc a dvojdielných pancierov, ich vzájomné podobnosti/odlišnosti (vrátane detailov remeselného vyhotovenia a výzdoby) či chronologický rámec. Nezabúda sa ani na známe nálezy zo stredného Podunajska a Slovenska, napr. z mohyly v Čake. Niet pochyb, že analyzovaná ochranná zbroj umožňuje premýšľať o interakciách medzi súvekou vojenskou aristokraciou a elitami mladšej doby bronzovej vôbec. V kontaktoch sa však môže odrážať aj diaľkový obchod, osobná angažovanosť a interakcie obchodníkov alebo aktivity tzv. potulných remeselníkov-špecialistov, ktorí sa pohybovali medzi centrálnymi lokalitami spracovávajúcich kovy.

Ďalší článok predstavuje „Sídliisko Čepinci (Sofia, Bulharsko) v kontexte mladšej doby bronzovej na strednom Balkáne“ (Tanya Hristova, s. 115–139). Toto sídlisko sa objavilo v roku 2015 a na jeho ploche sa preskúmalo 157 objektov niekoľkých typov vrátane obydlí. Autorka opisuje charakteristické štruktúry a na základe ich priestorovej analýzy a identifikovaných aktivít uvažuje o najmenej dvoch obytných areáloch so zázemím, ako aj o priestore neobytného charakteru. Rozbor keramiky, bronzky a komparácia s ďalšími náleziskami na strednom Balkáne dovoľujú túto sídliskovú lokalitu datovať od polovice 13. až po záver 12. stor. pred n. l., eventuálne ju spojiť s osídlením kultúry Brnjica. Za zmienku stojí, že sídlisku v Čepinci sa pripisuje dôležité miesto v procese šírenia žliabkovanej keramiky na území dnešného Bulharska. Aj toto potvrdzuje, že tento keramický štýl, samozrejme, že v kombinácii s lokálnymi osobitosťami v keramickom repertoári, formoval kultúrny charakter stredného a východného Balkánu na sklonku 2. tisícročia pred n. l.

Aleksandra Papazovska vyhodnotila „Sídlišká z včasnej doby železnej v Macedónsku a ich vzťah k pohrebiskám“ (s. 141–153). Záver doby bronzovej a tzv. prechodné obdobie na teritóriu Macedónska boli turbulentnou érou, ktorú sprevádzalo aj zakladanie nových sídlisk. Autorka generalizuje architektúru i s celou škálou archeologicky rozpoznaných prvkov, ale aj špecifiká osídlenia a spôsobu života vo včasnej dobe železnej. Známe sídliskové lokality popri tom konfrontuje so súvekými pohrebiskami, plochými aj mohylového typu. Príspevok zdôrazňuje, že

sociálno-ekonomické podmienky komunít zo začiatku doby železnej charakterizuje objavenie a rozšírenie sa nového kovu – železa. Železná metalurgia ovplyvnila rozvoj remesiel, obchodu a vzrast kultúrnej úrovne vôbec. Nové aspekty života v dobe železnej vytvorili na sledovanom území výhodné podmienky pre vznik silných komunít a rozvoj protourbánných centier, ktorých vývoj pokračoval v historickom období.

„Morské národy a diskusia o ‚balkanizme‘ v archeológii mladšej doby bronzovej“ (s. 155–176). Takto nazvali svoj príspevok Uroš Matić a Filip Franković. Podotýkajú, že jednou z často diskutovaných tém v pravekej archeológii juhovýchodnej Európy je predpokladaný pohyb početnej populácie z Balkánu, resp. až niekoľkých migračných vln, ktoré v mladšej dobe bronzovej zasiahli východné Stredomorie a zdevastovali tamojšie kultúrne centrá. Títo migranti sú v spise uvádzaní ako proto-Ilyri, Ilyri, Dáko-Mýzijci, Mýzijci, Dardani, Frýgovia, prípadne nositelia kultúry popolnicových polí. Ich archeologické „stopovanie“ a identifikácia však nie sú bezproblémové. Problematické sa ukazuje aj stotožnenie vybraných artefaktov, napr. spôn typu Peschiera, s morskými národmi na dobových reliéfnych zobrazeniach v Egypte a pod. Autori preto archeologický „balkanizmus“ tohto typu kritizujú a sú za dekonštrukciu názoru o pôvode morských národov vo vnútrozemí Balkánu, či ich zjavnej participácii na migráciách. Zásadné argumenty podporujúce balkánske korene fenoménu morských národov totiž absentujú.

Marija Ljuština a Katarina Dmitrovičová vnášajú „Trochu svetla do temného obdobia“ a prikladajú k tomu „Poznámky ku kultúrnej kontinuite mladšej doby bronzovej až včasnej doby železnej na západe povodia Moravy“ (s. 177–188). Autorky sa k pertraktovanej téme vyjadrili prostredníctvom štúdia pohrebísk, ležiacich na odľahlom okraji „sveta popolnicových polí“. V zmienenej oblasti na západe Srbska je v praveku všeobecne známa tradícia pochovávaní na mohylových pohrebiskách. Avšak poznatky o pohrebnom ríte mladšej doby bronzovej a tzv. prechodného obdobia sú podľa nich zlomkovité, a na komplexnú rekonštrukciu situácie v tejto oblasti na prelome 2. a 1. tisícročia pred n. l. nedostatočné. Príspevok uvádza viaceré lokality zo sledovaného časového úseku, na ktorých je doložená buď kremácia, alebo inhumácia, a ktoré dokumentujú kontinuitu a v mnohých prípadoch konzervatívny prístup k pohrebnému rítu. Zdá sa, že pretrvávanie istých kultúrnych prejavov súvisí s geografickou pozíciou týchto lokalít a vzdialenosťou kultúrnych centier.

Titulom „Spojitosti medzi juhovýchodom Karpatskej kotliny, západným a stredným Balkánom v mladšej dobe halštatskej: krásne dámy z juhu“ (s. 189–215) do publikácie prispel Marko Dizdar. Autor podrobnejšie analyzuje okruh nálezov, ktoré reprezentujú ženský šperk (vrátane jeho osobitých kombinácií), kroj a ženu ako archeologicky jasne viditeľnú rodovú skupinu vôbec. Uvedené kombinácie ozdôb indikujú aj rôzne komunikačné spojenia juhovýchodu Karpatskej kotliny. Nálezy bronzových prelamaných opaskových garnitúr a isté tvary spôn ukazujú napr. na kontakty s komunitami na severe Balkánu v druhej polovici 7. stor. a na začiatku 6. stor. pred n. l. Od počiatku 6. stor. pred n. l. je vidieť aj intenzifikáciu kontaktov so západným a stredným Balkánom, čo autor dokladá tiež prostredníctvom opaskov a spôn. Predpokladá, že tieto predmety sa v sledovanej oblasti neobjavili len vďaka bežným kultúrnym kontaktom a vplyvom, ale pravdepodo-

dobne aj prostredníctvom mobility žien, ktoré prišli na juhovýchod Karpatskej kotliny v mladšej dobe halštatskej zo susedných oblastí.

Rovena Kurtiová sa zamerala na „Všeobecné trendy a regionálne špecifiká doby železnej na západnom Balkáne: ženské ozdoby opaska v 7.–6. stor. pred n. l. na severe Albánska“ (s. 217–252). Príspevok je súhrnom poznatkov o ozdobách opaska vo vymedzenom období a vybraných regiónoch Albánska. Analýzou jednotlivých kategórií opaskov a záveskov, dôležitých regionálnych markerov, autorka poukazuje na podobnosti/odlišnosti a vzťahy medzi súvekými spoločenstvami v pracovnom priestore, ale neobchádza ani iné aspekty vrátane zákonitostí pohrebného ritu a pod. Domnieva sa, že vzrast rozmanitosti ženských opaskových ozdôb, prípadne ich spojitost s inými šperkami, svedčí o náraste sociálnej komplexnosti, čo podporujú nálezy súbory tohto typu z mohýl doby železnej. Odhliadnuc od regionálnych špecifik týchto kategórií predmetov autorka prostredníctvom nich konštatuje zložitejšie formy sociálnej interakcie aj ďalekosiahle kontakty (s teritóriami Macedónska, so stredojadranskou oblasťou Itálie či s okruhom halštatskej kultúry v širšej strednej Európe).

„Vzťahy Balkánu s Egeidou: na prípade pohrebného ritu doby železnej v severnom Grécku“ (s. 253–269) sa podujala osvetliť Anne-Zahra Chemsseddohová. Konštatuje, že sever Grécka je podnetnou oblasťou na sledovanie kultúrnych kontaktov, čo vyplýva i z jeho geografickej polohy. Severojužné kontakty sú zjavné tak v mladšej dobe bronzovej, ako aj vo včasnej dobe železnej či v archaickom období sprevádzanom gréckou kolonizáciou. Autorka sa zmieňuje, že bádatelia jednotlivým regiónom na severe Grécka pripisujú rôzne poslanie: spravidla koridor sever-juh, periféria buď gréckeho sveta, alebo stredného Balkánu. Archeologický materiál svedčí o tom, že tento priestor bol dejiskom zložitých kultúrnych vzťahov medzi komunitami usadenými na strednom Balkáne a obyvateľstvom južného Grécka, čo sa prejavuje rôznymi spôsobmi, závislými od analyzovaných nálezov, resp. sfér ľudských aktivít. Príspevok, samozrejme, tieto interakcie sleduje v medziach pohrebného ritu včasnej doby železnej (11.–7. stor. pred n. l.) na území medzi pohorím Pindos a juhozápadom pohoria Rodopy.

Článok Anny Pantiovej je výstižným pohľadom na „Monochromatickú keramikú: typológiu, výrobu a rozšírenie v severnom Grécku od neskorogeometrického do archaického obdobia“ (s. 271–294). Jednofarebná keramika je bežná najmä v sídliskových nálezoč z doby železnej v pobrežnej oblasti Solúnskeho zálivu, no nechýba ani na lokalitách vo vnútrozemí. Všeobecne sa delí do dvoch kategórií: na hrubostennú a tenkostennú. Najjemnejšie výrobky sú „hrúbky vajcovej škrupiny“ (angl. so-called 'egg-shelled' pottery). Výroba monochro-

matickej keramiky sa datuje od 8. do konca 6. stor. pred n. l. Autorka vysvetľuje špecifiká produkcie tohto riadu, opisuje najrozšírenejšie tvary a charakteristickú výzdobu. Súveké populácie túto keramikú obvykle používali v rámci „sympózií“ a patria sem napr. šálky bez nôžky, jednouché *fiálé* alebo *olpai*. Jednofarebná keramika zrejme v sledovanom priestore v mladogeometrickom období suplovala *skyfoi* a jej výroba sa zastavila, keď začal vo väčšom množstve prichádzať do miestnych obchodov atický a korintský keramický tovar.

Posledný zo štrnástich príspevkov približuje „Skúmanie medziregionálnych vplyvov a životných cyklov dvoch kovových nádob použitých ako urny v *intra muros* hrobe zo 4. stor. pred n. l. vo Vergine/Aegae“ (Athanasia Kyriakouová; s. 295–315). V historicky známom meste Aegae (Vergina, sever Grécka) sa napriek existencii veľkej nekropoly s honosnými hrobovými architektúrami a mimoriadne vybavenými hrobmi evidujú ďalšie tri hroby, ktoré boli uložené vo verejnej časti tohto starovekého mesta, konkrétne vo svätyni Eukleie. Vzhľadom na ich bohatý inventár niet pochyb, že sú pohrebmi elit starovekého Macedónska. Autorka bližšie skúma dvojicu kovových nádob – bronzovú valcovitú cistu a zlatú pyxidu, ktoré boli v jednom z týchto troch hrobov. Podľa analýzy spálených kostí patrili dospelému mužovi a datované sú do záveru 4. stor. pred n. l. Štúdia hľadá nielen podobnosti k týmto dvom unikátnym artefaktom vo zverejnených kovových nádobách z Macedónska a iných krajín, ale aj pátra po aktéroch, ktorí participovali na výrobe či požívaní skúmaných nádob.

Možno zhrnúť, že prvý zväzok zo série „PeBA“ predstavuje komplet širokého archeologického spektra otázok a, samozrejme, aj odpovedí z nemenej širokého územia Balkánu (vrátane súčasného Albánska, Chorvátska, Srbska, Bosny a Hercegoviny, Bulharska, Macedónska či Grécka s príslušnou Egeidou), no najmä pohľadov na interakcie tejto časti Európy s okolitým svetom (ťažiskovo) v 13.–5. stor. pred n. l., v ktorom hrala dôležitú rolu aj Karpatská kotlina. Treba zdôrazniť, že ide o štúdie špecialistov, ktorí sa systematicky zaoberajú archeologickou problematikou Balkánu, prípadne východného Stredomorja. „Sféry interakcie“ sú základným kameňom nového radu publikácií, ktorý má šancu byť užitočnou profesionálnou platformou tak na kooperáciu (nielen) balkánskych bádateľov, ako aj rozširovanie pohľadov na archeológiu juhovýchodnej Európy.

Vladimír Mitáš

Príspevok vznikol s podporou grantového projektu APVV 16-0441 „Prínos Slovenska k hospodárskemu a spoločenskému rozvoju stredo-európskych populácií“.

DOI: <https://doi.org/10.31577/slovarch.2021.69.17>